

STUDIE A MATERIÁLY

K modelu středověkého panovnického dvora jako sociálního systému*

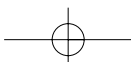
DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Panovnický dvůr můžeme oprávněně považovat za jednu z nejvýznamnějších institucí středověkého období. Jeho centralizující vliv prostupoval de facto celou společností, neboť dvůr tvořil jeviště pro politické rozhodování, moc a reprezentaci, byl společenskou a existenční křižovatkou sociálních vrstev, místem, které vyvolávalo směnu, spotřebu, a zároveň bylo zdrojem svébytné produkce – dvorské kultury. Všechny tyto aspekty cha-

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ: On the Model of the Medieval Ruling Court as a Social System

This study is a result of research devoted to the ruling court in the Middle Ages. Individual examples portray the ruling court of King Wenceslas II. (1283–1305). Here, the court is introduced as a social system, which is reflected in individual personalities, in the structure, representation and space. The social system and its fundamental features: structural-organizational elements and interaction, which form the basis of any social system, are emphasised as the only possible paradigmatic levels when forming a model definition describing a medieval court, which otherwise changes in time and space. In addition, different manifestations are displayed during the reign of each ruler following from the subjective approach of that ruler. Terminological terms *familia*, *curia minor* and *major* are analysed, as well as their use in historical sources. The second part is devoted to the mechanisms of communication, which the ruler's favours mediate at court. Benefit or profit for courtiers, and the ruler as well, are judged to be joint factors in all the activities at a ruling court.

Key words: Social system, the Middle Ages, ruling court, Wenceslas II., *curia minor*, *curia major*, *familia*, communication, interaction, structure, normative behaviour, courtly conduct, *curia*, court, Bohemia

rakterizují funkce a chování skupin osob soustředěných kolem vládce a jeho rodiny, což lze také chápat jako výchozí definici dvora. Společným cílem se stal v rámci zachování jeho existence zisk (moc, vláda, majetek, území, sláva apod.) na obou stranách a udržení si pozice v rámci dvorské služby či ovládaného teritoria.

Vymezení dvorské společnosti jako sociálního systému¹

Základní metodická východiska hodnocení středověkého panovnického dvora spočívají ve třech primárních rovinách, a to strukturálně-personální (sociální složení), společensko-reprezentativní (běžné a sváteční dění – *vita curialis*), a konečně prostorové (rezidence či místo pobytu dvora obecně).² V předkládané stati se zaměříme na panovnický dvůr v českém prostředí nikoliv jen v rovině strukturálně-personální, ale především ve smyslu panovnického dvora jako proměnného sociálního systému, který se odráží v personáliích, struktuře, reprezentaci a prostoru.

Sociální systém panovnického dvora představuje nejen společenství osob kolem vládce, neboť společenství lidí jako pouze shromážděná skupina osob ještě systém netvoří. Daný je tehdy, když takové společenství spočívá v organizaci, která se naplňuje v podobě určité struktury a stanovených norem chování a jednání. To se pak projevuje v komunikaci, kdy hovoříme o interakci. Obecně reflektovatelné aspekty života dvorské společnosti budou demonstrovány nejčastěji na příkladu dvora krále Václava II. Tím nemá být řečeno, že pro jeho dobu máme o dvorském prostředí více informací než o jiných. Naopak záměrem je poukázat na to, že i přes nemnoho dochovaných zpráv, vykazuje každý panovnický dvůr, vnímaný jako sociální systém, shodné mechanismy pro zachování existence. V tomto pojetí je tedy výchozí systémová teorie, která v zásadě umožní pochopit modelové chování společenství různých skupin v rámci jimi tvořeného systému.³

* Tato studie vznikla v rámci grantového projektu *Recepce dvorské kultury v českých zemích raného a vrcholného středověku* KJB 800150802, jehož nositelem je Historický ústav AV ČR, v. v. i.

- 1 Dvorskou společnost jako sociální systém sledoval Jan HIRSCHBIEGEL, *Hof als soziales System. Der Beitrag der Systemtheorie nach Niklas Luhmann für eine Theorie des Hofes*, in: Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.) Köln–Weimar–Wien 2004, s. 43–54. Autor představuje dvůr vždy jako koncentrující se a hierarchizující se organizovanou vládní instituci.
- 2 Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, in: Dvory a rezidence ve středověku, II. Skladba a kultura dvorské společnosti, Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 11–37.

V rámci zachování existence v daném sociálním systému, zde dvorské společnosti, se naplňují požadované hodnoty a normy. Tím je systém opakovaně utvrzován v existenci. V důsledku toho vzniká společenský řád, který se uskutečňuje dvojím způsobem: jednající se orientuje při svém chování na hodnoty a normy systému (tj. internalizace – osvojení, přijetí), a kromě toho se učí naplnit opakovaná očekávání (tj. socializace), a ty pak představují právě opakovaně upevňované hodnoty a normy (tj. institucionalizace).⁴ V internalizaci a socializaci jde tedy o přizpůsobování se jednotlivce celku – fungujícímu systému.

Tento způsob chování je na dvoře vlastní třem základním skupinám kolem panovníka a jeho rodiny, a to jsou: světská nobilita, duchovní a služebnictvo. Ti se na dvoře setkávají a své jednání navzájem přizpůsobují systému, v němž žijí. Výsledek společného jednání je cum tempore modifikován, upevňován a opakován. Vytváří se ritualizované chování vlastní dané společnosti, kdy se přizpůsobováním jednotlivci vzdávají de facto své identity ve prospěch skupinové identity.⁵ Tudíž si osvojují způsoby dvorské společnosti, aby se stali jejími členy/součástí. Ideální formu těchto norem chování vyjádříme pro společnost panovnického dvora pojmem *curialitas*.⁶ Tyto způsoby si můžeme připodobnit úryvkem básně ze 13. století, která představuje reflexi dobové módy a norem:

„Toho považuji za dobře vychovaného muže,
kdo zná pravidla dvorného chování,
kdo se proti nim nikdy neprohřešil
a kdo se vždy choval vznešeně.

5 Obecný výklad – systém: objekt, v němž rozlišujeme části, vztahy mezi nimi, vlastnosti. Vůči okolí vystupuje systém jako celek. Části systému jsou ve vzájemné interakci a interagují i se systémem jako celkem. Označujeme je jako prvky systému a vztahy mezi nimi nazýváme vazbami systému. Také srov. N. LUHMANN, *Interaktion, Organisation, Gesellschaft*, s. 10.

4 Stephan SELZER – Ulf Christian EWERT, *Ordnungsformen des Hofes. Einleitung*, in: *Mitteilungen der Residenzen-Kommission, Sonderheft 2, Ordnungsformen des Hofes, Ergebnisse eines Forschungskolloquiums der Studienstiftung des deutschen Volkes*, Ulf Christian Ewert – Stephan Selzer (Hg.), Kiel 1997, s. 7–19, zde s. 8 a poznámka 5.

5 Srov. Pavlína RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie, Teorie rituálu a jejich reflexe v mediivistickém bádání*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*, uspořádal Martin Wihoda ve spolupráci s Deméterem Malaťákem, Brno 2006, s. 11–23, zde s. 15, s odvoláním na Émile DURKHEIM, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris 1909.

6 Srov. Norbert ELIAS, *O procesu civilizace*, I, Praha 2006, s. 291. Také Srov. Jiří ŠUBRT, *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996; Jiří PEŠEK, „Jiří Šubrt, Civilizační teorie Norberta Eliase“, *Dějiny a současnost* 19, 1997, č. 3, s. 64.

Je mnoho pravidel dvorného chování,
jež slouží dobrým věcem.
Můžete si být jisti, že ten, který je dodrhuje,
se nikdy nebude chovat nevhodně.“⁷

Termín *curialitas* (nebo *curialis*) není sice popsán jako normativní soubor chování, ale je tak používán a jeho smysl naplňují i tzv. jednotlivé rytířské ctnosti.⁸ Vlastní překlad je nejčastěji ve významu vlídný, laskavý, uhlazený, pěkný.⁹ Výrazněji se k formálnímu chování přibližuje německá varianta – výraz *kurteis*, který najdeme v básni o Janu z Michalovic od Heinricha von Freiberg, a ve stejném významu ho užívá rovněž Ulrich von Etzchenbach v románu *Wilhelm von Wenden*.¹⁰ Pro období závěru druhé poloviny 13. století mělo tedy slovo, díky dvorské literatuře, reálný význam při zhodnocení závazného a ideálního chování dvorských rytířů. Smyslu *curialitas* jako způsobu jednání odpovídá později rovněž staročeské slovo *dvorný*, které zaznamenáváme ve 14. století a jež plně vystihuje závazné chování, odpovídající prostředí dvora. Platí to i v pozdním středověku, kdy dostávalo též pejorativní nádech.¹¹ Ve dvorských způsobech či chování neboli *curialitas* se vyžadovala: výchova [dvorská] (*disciplina*), pěkné mravy (*elegantia morum*), zábavnost (*holaritas, jocunditas*), rozvaha (*temperantia*) a urozenost.¹²

Vystupovat dvorně v duchu ritualizovaného chování a příslušných symbolů náleželo tedy jednoznačně této společenské vrstvě. Případné odchýlení se od chování odpovídající sociální skupině a tedy pravidlům *curialitatis*, nebo dvornému chování, pak přirozeně vyvolávalo reakci, neboť daný systém narušovalo. Vyprávění kroniky Petra Žitavského nám poskytuje příklad, kdy se jedná o přítomnost cizinců na dvoře Václava II. Podle kroniká-

7 Úryvek z Tannhäuserovy básně ze 15. století, použit překlad z knihy N. ELIAS, *O procesu civilizace*, I, s. 155.

8 Srov. např. Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, Enzyklopädie deutscher Geschichte 32, München 1999.

9 Heslo *curialis, curialitas* in: *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I, A-C*, kolektiv autorů, Praha 2005, s. 1001–1002. Také *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Josef FLECKENSTEIN (Hg.), Göttingen 1990.

10 K tomu srov. Heinrich von FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, Marie Ryantová (ed.), Praha 2005, v. 247, včetně poznámky.

11 Pro výskyt a vývoj pojmu *dvorný* srov. Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 141n., a také Milada NEDVĚDOVÁ a kol. [Josef MACEK], *Dvorný a zdvořilý*, Naše řeč 62, 1979, s. 190–199. Sémantické vymezení pojmů posoudil rovněž František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2008, s. 108.

12 Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, s. 7.

ře budily způsoby a projevy cizokrajných hostů v dvorském prostředí údiv.¹⁵ Petr navíc zhodnotil tyto cizince obecně jako lidi divoké, hrubé při jídle a pití, kteří v jeho očích dokonce pojídali nevařené maso.¹⁴ Cizinci na dvoře (i obecně) působili tedy výjimečně a kronikář chtěl na jejich odlišnost v chování poukázat. Případ cizinců, kteří vzbudili pozornost, však naznačuje, že pro „domácí“ jednotlivce/členy dvora by bylo jiné chování na dvoře, než dobově a společensky normativní, existenčně obtížně únosné.¹⁵ Neboť k pražskému dvoru patřily zásady chování přiměřené nejvyšší vrstvě, na což poukazuje Petr Žitavský na jiném místě kroniky. Podle něj se totiž různí řeholníci a duchovní při pobytu na pražském dvoře podívovali „nad domem a familií tohoto krále a řádem stolování, pokrmů a nádob“.¹⁶

Jednotlivé sociální skupiny pohybuující se na dvoře, a tudíž celá dvorská společnost, tedy podléhala řádu, jehož jedním z vnějších projevů bylo závazné chování. Ve smyslu sledování mechanismů existence dvorské společnosti, tedy řádu/uspořádání, je proto vhodné vycházet ze systémové teorie. Pojmeme-li totiž dvůr alias dvorskou společnost jako sociální systém, vystoupí do popředí dvě základní roviny zkoumání, na které se dále zaměříme, a to jsou interakce¹⁷ a struktura.¹⁸ Interakce je sledováním komunikace mezi jednotlivci a skupinami ve smyslu zvyklostí, tedy řádu/uspořádání dvora (kde také reflektujeme výše naznačené normy chování), a struktura jako stabilizující prvek odhalí opakovaný chod takového řádu – uspořádání dvora.

15 Podle Jindřicha Heimburského navštívili krále poslové Tatarů, „Nuncios Tartarorum venerunt ad regem Wenceslaum“, *Letopis Jindřicha Heimburského*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 306–321.

14 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Praha 1884, s. 65: „Hos adolescentes nullus novit, neque gentes, Nunquam vidistis similes pueris tribus istis: Emittunt voces tenues satis atque feroces Sunt in currendo, brutales sunt comedendo, Utuntur vino, Cannes quoque more lupino Non coctas comedunt et quod de virgine, credunt, Natus cunctorum sit salvator populorum“.

15 Přibližujeme se tomu, co sledoval Norbert Elias při zkoumání vývoje civilizace, který sociogenezi dvorských forem chování sledoval na zásadách chování při jídle (u stolu), bydlení a celkové etiketě ve společnosti, a to v časové rovině *curialitas – civilitas*, Norbert ELIAS, *O procesu civilizace 1–2*, srov. poznámka 7. Srov. také N. LUHMANN, *Integration, Organisation, Gesellschaft*, s. 13: „Nur Gesellschaftssysteme sind mögliche Träger evolutionärer Prozesse“.

16 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 71: „...domo et familia huius regis et ordine mensarum et ciborum vasorumque“.

17 Interakce ve smyslu komunikace sledoval pro dvorské prostředí Aloys WINTERLING, „Hof“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, in: *Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen*, s. 77–90, zde s. 79.

18 Srov. N. LUHMANN, *Interaktion, Organisation, Gesellschaft*, s. 13–14.

V obou případech, jak interakce, tak struktury, byla středem dvora (sociálního systému) postava panovníka a společně s ní jeho rodina, jádrem dvora pak domácnost panovnické rodiny. Vzhledem k tomu, že se moc panovníka-vládce nemohla vztahovat pouze na domácnost, ale především na ovládané území, považujeme domácnost za subsystém celého (každého) dvora – sociálního systému. Ten tvořila s panovníkem a jeho rodinou hierarchie služebníků zajišťujících chod domácnosti a skupiny osob z řad duchovních i světských, které s panovníkem uskutečňovaly správu (moc soudní, výkonnou a správní) a reprezentaci v rámci ovládaného teritoria. Postižení míry rozdílu mezi domácnostmi, která je subsystémem dvora a dvorem, je elementární otázkou,¹⁹ ptáme-li se po funkční existenci dvora jako sociálního systému. Platí to u sledování reprezentace, prostoru (např. rezidence) nebo času, a to jak při hodnocení interakce osob, tak struktury dvora.

Tyto odlišnosti, které kvalifikujeme v interakci a struktuře, si ostatně uvědomovali již současníci. Proto už ve 12. století najdeme na anglickém dvoře odlišení mezi *domus providencie* a *domus magnificencie*.²⁰ Lze však jít ještě dál, neboť stejnou myšlenku vystihuje již dílo remešského arcibiskupa Hinkmara De ordine palatii. Autor popisuje uspořádání dvora a náplň úřadů při vzájemném postižení duchovní a světské personální složky.²¹ Z jeho rozdělení dvorské společnosti vystupuje domácnost a výkonný dvůr vládce.²² Přestože vlastně Hinkmar postihuje vedení domácnosti panovníka, ukazuje, že právě z tohoto centra vychází správa celé říše, která představuje prodloužení správy dvora.²³ Domácnost zaopatřuje potřeby vládce

19 Werner PARAVICINI, *Auf der Suche nach einem Hofmodel, Zusammenfassung*, in: Mitteilungen der Residenzen-Kommission, Sonderheft 2, Ordnungsformen des Hofes, Kiel 1997, s. 120–129.

20 Malcolm VALE, *The Princely Court, Medieval Courts and Culture in North-West Europe 1270–1380*, Oxford 2001, s. 56, pro prostředí severozápadní Evropy. Pro Anglické království hovoří o „provident household“ (*domus providencie*) a „ceremonial household“ (*domus magnificencie*).

21 *Hincmarus De ordine palatii (editio altera)*, Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi III, Thomas GROSS – Rudolf SCHIEFFER (edd.), Hannover 1980, s. 56–82; Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Grossen im Spiegel von Hinkmars De ordine palatii*, Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 85, 1976, s. 5–22.

22 „Dvojí“ pozici panovníka na dvoře naznačují již úvodní pasáže: „Haec autem omnia et his similia eo intendebant, ut ab omni sollicitudine domestica vel palatina in quantum rationabiliter et honeste esse poterat dommus rex omnipotenti Deo spem suam indesinenter committens ad totius regni statum ordinandum vel conservandum animum semper suum promptum haberet“, *Hincmarus De ordine palatii*, s. 74.

23 Srov. Josef FLECKENSTEIN, *Die Struktur des Hofes Karls des Grossen*, s. 18n. K rozdělení dvora v našich pramenech srov. např. dvůr pražského biskupa, viz CDB I,

a jeho rodiny, a potažmo i dalších svých členů. Princip je stejný u jakékoliv jiné domácnosti, rozdíl je ale v rostoucí velikosti aparátu dvora, tak jak narůstá moc vládce.²⁴ Domácnost představuje tedy základní jednotku celé geneze dvorské společnosti. Hlavním činitelem při transformování se na dvůr je rostoucí míra moci a výkon vlády panovníka nad ovládaným teritoriím, a též rostoucí ovládané teritorium.

Udržet moc, vládu, eventuálně podíl na moci a vládě, je existenční nutností pro jednotlivce na dvoře, včetně panovníka (obecně vládce). Pro zachování funkčního dvora coby sociálního systému je důležitá míra řádu/uspořádání vnitřní struktury, kterou zpětně utvrzuje skupinová identita aktérů dvorské společnosti. Tento stav obecně určuje buď zájem na „pomyslné smlouvě“ o zachování takového uspořádání, nebo nastává jako výsledek mechanismů interakce, např. konfliktní situace, o níž bude pojednáno níže.

Nyní ještě sledujme dvůr a jeho domácnost, jako jádro diferencovaného systému. Na dvoře se scházejí světští úředníci, hodnostáři, duchovní, a jeho součástí je i hierarchizované služebnictvo. V této fázi vystačíme s termínem domácnost a dvůr panovníka, kdy domácnost tvoří subsystém dvora²⁵ a do značné míry stabilní jádro. Ve chvíli, kdy se ale součástí života vládce a jeho rodiny stávají slavnostní okamžiky (korunovace, svatby, pohřby aj.), nebo důležité okamžiky vlády (sněmy, politická jednání-schůzky), odlišuje se dosavadní společnost a panovnický dvůr dostává rozměr velkého shromáždění. Pak se podoba běžného dvora s domácností, tedy každodenní dvůr, stává tzv. menším dvorem v poměru k nepravidelnému, příležitostnému shromáždění velkého dvora, kde se účastní i ti, co na dvoře stále a denně nepobývají.

Diferenciace v podobě sociálních skupin na duchovní a světské osoby a služebnictvo, dále ve smyslu struktury dvora na nositele funkcí, hodností či úřadů, kdy každý tak plní nějakou úlohu v hierarchizované společnosti dvora, poskytuje zároveň dvorské společnosti integrující podmínky. Ty jsou ve smyslu řádu/uspořádání nutné pro existenci společenství osob, v našem případě na panovnickém dvoře jako celku. Jednotlivé strukturální prvky,

č. 280, s. 247; č. 335, s. 306; *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, Fontes rerum Bohemicarum II, Josef EMLER (ed.), Praha 1874, s. 338; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, Pražský sborník historický 37, s. 5–25, zde s. 8–10.

24 Srov. Aloys WINTERLING, „Hof“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung*, s. 78, který vnímá dvůr jako rozšířený dům vládce ve smyslu práce Otto BRUNNER, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „Ökonomik“*, in: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Otto Bruner (Hg.), Göttingen 1968, s. 103–127.

25 S. SELZER – U-Ch. EWERT, *Ordnungsformen des Hofes*, s. 12.

zde úřady a posty, vykazují řád i přesto, že jejich nositelé, členové dvora (dvořané) se stále obměňují, což je přirozená fluktuace osob na dvoře. Tato proměnlivost je základním charakteristickým jevem dvora jako sociálního systému, kdy zároveň slouží panovníkovi (obecně vládcí) jako nástroj k udržení stability systému, protože vyřešení konfliktních situací na dvoře se děje prostřednictvím stabilizující struktury, zde v podobě úřadů a hodností. Zachování stability je dle systémové teorie podmínkou udržení systému,²⁶ přičemž právě systémové elementy se snaží fluktuaci omezit. V našem případě jsou systémové elementy úřady a posty a s nimi spojené požitky, které přirozenou fluktuaci osob eliminují.

I. Struktura sociálního systému panovnického dvora

Při postižení struktury sledovaného sociálního systému dvora (panovnického) vyjdeme normativně ze spisu Ökonomik Konráda z Megenbergu ze 14. století.²⁷ Jeho práce představuje teoretické dílo o uspořádání dvora, kdy nejde o přímý popis ve smyslu dvorského řádu.²⁸ Přínos spisu tak spočívá právě v ideální podobě uspořádání, kterou Konrád poskytuje. Přitom je ale evidentní, že znal stav dvorské společnosti a zjevně i obsah dvorských řádů.²⁹ Konrád rozlišoval dvůr jako curia minor a curia maior.³⁰ „Je nutno vědět, že dvůr císaře je dvojitý, totiž menší a větší. Menší dvůr je císařův dům [domácnost] složený z menších služebníků, jako jsou níže postavení rytíři a vazalové, kteří jsou jeho každodenními dvořany a čeledí. Dvůr větší znamená pak osobní setkávání se císaře s velmoži, knížaty a kurfiřty Svaté říše římské“.³¹

26 Jan HIRSCHBIEGEL, *Gabentausch als soziales System? – Einige theoretische Überlegungen*, in: MRK, Sonderheft 2, Ordnungsformen des Hofes, s. 44–55; TÝŽ, *Hof als social System*, s. 43–54.

27 *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, Teil I–III, Buch I–III, MGH Staatschriften des späteren Mittelalters, Sabine KRÜGER (ed.), Stuttgart 1973–1984. Konrád z Megenbergu (1309–1374), autor 22 spisů k teologii, hagiografii, filozofii a přírodním vědám.

28 Ke dvorským řádům Werner PARAVICINI, *Europäische Hofordnungen als Gattung und Quelle*, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10, Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 1999, s. 13–20. Pro české prostředí informativně D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, s. 13–14.

29 Pojednání o dvoru a zdrojích inspirace v díle Konrada von Megenberg (1308–1375) Gisela DROSSBACH, *Der Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der Yconomica Konrads von Megenberg*, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10, Werner Paravicini (Hg.), s. 23–35, zde s. 28.

30 *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, srov. poznámka 27. Další prameny k problematice zpřístupňuje článek: W. PARAVICINI, *Europäische Hofordnungen als Gattung und Quelle*, s. 13–20.

Konrádovo rozdělení na menší a větší dvůr postihuje přímo císařsko-panovnický dvůr a jím použité termíny (minor a maior) nestojí proti sobě, ale naopak na sebe navazují. Použití minor a maior není ojedinělé jen u Konráda, ale zachovalo se také z 12. století na velfském dvoře.⁵² „Svůj dům [domácnost] uspořádali královským způsobem tak, že všechny úřady, to znamená služby stolníka, číšníka, maršálka, komorníka, korouhevnicka jsou obstarávány hrabaty nebo osobami jim mocí rovnými. Do čela své domácnosti, jak větší, tak menší [tam maiori quam minori], postavili pak jednoho z předáků dvora, kterého nazývali fojt, aby je ve všech jejich záležitostech zastupoval před králi nebo knížaty či jinými sudími a ve všech sporech nebo stížnostech za ně zodpovídal.“⁵³ Zde se ukazuje, že se jedná o rozlišení mezi vlastními skupinami služebníků a úředníků v domácnosti, a tudíž i na dvoře. Stejně rozlišení naznačuje i listina pražského biskupa z roku 1184, kde jsou ve svědečné řadě odlišeni maiores curie nostre.⁵⁴ Šlo tedy o jednu stabilní familii menších a větších hodnostářů, skupin osob soustředěných na dům vládce. Potažmo jde tedy opět o domácnost jako základ rozrůstajícího se dvora mocného říšského knížete s dvorskými úřady. Ty se pak stávají institucionalizujícím prvkem diferencovaného dvora, prostřednictvím něhož se uskutečňuje správa ovládané země a reprezentace, kdy se domácnost stává subsystémem a materiální základnou.⁵⁵

51 „Est ergo sciendum, quod Cesaris augusti duplex est curia, videlicet minor et maior. Curia minor est domus Cesaris ex minoribus constans ministris, quales sunt minores milites et vasalli, qui cottidiani sunt curienses atque domestici eius. Curia vero maior est communicatio personalis augusti cum magnatibus et principibus electoribusque sacri imperii Romani“, in: *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, Teil II, Buch II, s. 199.

52 K hledání terminologických možností srov. pro německé prostředí R. BUTZ – L. A. DANNENBERG, *Überlegung zu Theoriebildungen des Hofes*, s. 1–42, a A. WINTERLING, „Hof“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung*, s. 16–21.

53 „Domum quoque suam regio more ordinauerant, ita ut quaeque officia curie, id est ministeria dapiferi, pincerne, marscalci, camerarii, signiferi per comites vel eis equipollentes regerentur. Prefecerant etiam familie sue tam maiori quam minori unum de maioribus curiae, quem nominabant advocatum, qui vice sua pro omnibus suis staret coram regibus seu ducibus vel aliis iudicibus, et in quacumque causa vel querimonia pro eis responderet“, *Monumenta Welforum antiqua*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum XLIII, Ludwig WEILAND (ed.), Hannover 1869, s. 13. Za upozornění na tento pramen děkuji dr. Janu Zelenkovi, a srov. TÝŽ, *Vývoj přemyslovského dvora do 12. století*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, II. Skladba a kultura středověké společnosti, s. 39–55, zde s. 46–47.

54 CDB I, č. 355, s. 306; Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, s. 8.

55 Pro výskyt dvorských úřadů v říši na knížecích dvorech spojených s ovládním teritoriálních celků Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*,

Vrátíme-li se k panovnickému dvoru v říši, užíval se ve 12.–13. století při označení běžného panovnického dvora termín curia. Zároveň se ale curia vyskytovala jako pojmenování pro dvorské sněmy/jednání – Hoftag.³⁶ Pak je třeba vždy odlišit, o jakou situaci se v celkovém kontextu jedná, zda běžný dvůr panovníka s domácností, nebo Hoftag, kde se účastnila další nobilita říše.³⁷ Přestože se ve druhém zmiňovaném případě také odrážela praxe vlády a správy, nešlo o každodenní vládní praxi všech „úředníků“ ovládaného teritoria. Schéma tak odpovídá popisu Konráda z Megenbergu, které se odráží i v jeho dalších termínech curia ordinaria (pravidelná) a curia plena (úplná, naplněná) a odpovídají poměrům v říši (*täglicher Hof a Hoftag*).³⁸ Stejně je to i v případě variant, jež Konrád využívá při popisu části menšího či běžného – každodenního dvora, curia minor a curia cottidiana.³⁹

Rozlišení příležitostného, reprezentativního velkého dvora oproti tzv. každodennímu dvoru můžeme posoudit hlavně na panovnickém dvoře, neplatí to však explicitně. V případě domácího prostředí nabízí takové příklady rovněž i dvůr pražského biskupa, a to již ve 13. století, kde se zřetel-

Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45, 1989, s. 485–550. České prostředí v rámci říše ovšem autor nereflektuje, jak hodnotí J. ZELENKA, *Vývoj přemyslovského dvora do 12. století*, s. 47–48. K velfskému dvoru opět Werner RÖSENER, *Der mittelalterliche Fürstenhof. Vorbilder, Hofmodelle und Herrschaftspraxis*, in: *Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen*, Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (Hg.), Göttingen 2007, s. 21–42, zde s. 24.

- 36 Werner RÖSENER, *Die Hoftage Kaiser Friedrichs I. Barbarossa im Regnum Teutonicum*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, Vorträge und Forschungen* 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 362–365. K odlišnému vnímání pojmů *täglicher Hof a Hoftag* také Werner PARAVICINI, *Alltag bei Hofe, Alltag bei Hofe, Residenzenforschung* 5, Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1995, s. 9–32, zde 10–11. K tématu srov. Paul Bernard SCHMID, *Curia und curialitas. Wort und Bedeutung im Spiegel der lateinischen Quellen*, in: *Curialitas. Studien zu Grundlagen der höfisch-ritterlichen Kultur*, Josef Fleckenstein (Hg.), Göttingen 1990, s. 15–26; Ulrich MÖLK, *Curia und curialitas, Wort und Bedeutung im Spiegel der romanischen Dichtung: zu fr. Cortois(ie)/pr. Cortes(ia) im 12. Jahrhundert*, in: *tamtéž*, s. 27–38.
- 37 Srov. W. RÖSENER, *Die Hoftage Kaiser Friedrichs I. Barbarossa im Regnum Teutonicum. Haushalt a Hof* rozlišuje také W. PARAVICINI, *Auf der Suche nach einem Hofmodel*, s. 120. Srov. TÝŽ, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*, München 1994, s. 67–68; M. VALE, *The Princely Court*, s. 54–68; Gabriele ANNAS, *Hoftag-Gemeiner Tag-Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471)*, Bd. 2, Göttingen 2004, s. 104–105.
- 38 W. PARAVICINI, *Alltag bei Hofe*, s. 10–11.
- 39 „Et hoc differenciam dicitur cancelarii minoris, qui minorem atquae cottidianam curiam sequitur augusti“, *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, Teil II, Buch II, s. 207.

ně uplatnila reprezentativní složka jeho dvora.⁴⁰ U našich šlechtických dvorů pak takové snahy nemáme (zatím?) výrazně doložené.⁴¹ Elementární důvody jsou: stále větší náklady na reprezentaci, a dále menší míra moci či ovládaného teritoria. Případné ambice tohoto typu, především u světských dvorů, tak odpovídají jejich společensko-stavovskému postavení nebo poklesu reálné moci. Obecně lze konstatovat, že tyto dvory či jejich části (v cestovním uspořádání) se následně mírou odpovídající reprezentace (odvislé od finančního krytí) stávají součástí reprezentace velkého panovnického dvora. Příklad z říše poskytují právě říšské sněmy, kde se knížata i se svými družinami shromažďují na dvoře panovníka.⁴² Trevířský arcibiskup Albert († 1152) tak na říšský sněm ve Frankfurtu roku 1149 dorazil s bohatou družinou, kde měl prý jednoho vévodu, osm hrabat, k tomu velký počet duchovních a rytířů, že všichni, kteří to viděli, zůstali v úžasu. Doprovázelo ho čtyřicet obytných lodí, vozy, čluny a kuchařské lodi. Jindy zase jmenovaný prelát dorazil na královský dvůr s 500 rytíři.⁴³ I přes obvykle nepřesná početní vyjádření středověkých pisatelů, vzbuzuje doprovod a nákladnost celého cestování údiv. Doplnit můžeme, že se svým početným doprovodem se např. začlenil do pražského dvora Václava II. bamberský biskup Arnold, když podle vyprávění Zbraslavské kroniky přišel do Čech náležitě vybaven bohatou družinou, zástupem kaplanů a rytířů.⁴⁴

Podle kronikáře Petra Žitavského pak dále víme, že král Václav II. „některým tedy svěřoval hrady, některým města, jiným pak záležitosti úřadů království a řízení soudů: Toho ustanovil purkrabím, onoho maršálkem, ji-

40 Z vypravování o „zlých letech“ po smrti Přemysla II. víme, že biskup Tobiáš, když se vydal roku 1279 k biskupské konsekraci do Brna, měl v doprovodu duchovní hodnostáře jak z pražského kostela a kapituly, tak „alii capellani episcopalis curie ... nobiles etiam, milites domicellosque curie suae superiores, mediocres et infimos“, které navíc biskup ošatil do stejného oděvu se svým znakem „vestivit ex integro cuiuslibet vestimentis videlicet sagitta circumflexa in auribus signo“, *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 338.

41 Ke dvorům domácí šlechty pozdního středověku srov. Robert ŠIMŮNEK, *Rezidenční dvory české šlechty v pozdním středověku*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, II. Skladba a kultura středověké společnosti, s. 285–326, zde s. 304–305.

42 Srov. například Bernd Ulrich HERGEMÖLLER, *Die „solempnis curia“ als Element der Herrschaftsausübung in der Spätphase Karls IV. (1306–1376)*, in: *Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späten Mittelalter*, Vorträge und Forschungen 48, Peter Moraw (Hg.), Stuttgart 2002, s. 451–476.

43 Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1987, s. 74.

44 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 38: „...copiosa capellanorum, militum quoque accinctus multitudine venire in Bohemiam festinavit“.

ného pak postavil v čelo [toti familie sue]⁴⁵ jako představeného a mistra. Jiné pak ustanovil podle své vůle komorníky, druhé soudci, některé pak správci nejen stolu, nýbrž i své ložnice“.⁴⁶ Z Petrova vyprávění se tak dozvídáme o podobě dvora krále Václava II., kdy sledujeme, že jedněm panovník svěřoval hrady, ti se podíleli na zemské správě, a další měli na starosti záležitosti království a soudů. Přímého hospodaření na dvoře se dotýkají slova o ustavení maršálka a dalším hodnostáři, jenž měl na starosti chod celého jeho dvora (toti familie sue). Patřili sem rovněž ti, co se podle Petra starali o mensu či ložnici.

Vedle tohoto výkladu používá kronikář pro popis dvora ještě další pojmy, kdy se jedná o cottidiana familia – každodenní familii. Například v době korunovace Václava II. roku 1297, kde kronikář vypočítává množství spotřebovaného obroku pro koně, píše, že se ho značná část vydala nejen pro hosty a cizince, ale i těm, „kteří se počítali [inter cottidianam familiam], jejichž počet přeci není malý“.⁴⁷ Obdobně se vyjadřuje Petr Žitavský i v případě královny Kunhuty, která „inter cottidianam sue curie familiam“ začlenila Závíše z Falkenštejna, ještě když pobývala na Opavsku.⁴⁸

Vycházíme z toho, že v našich pramenech je termín *curia* obecně užívaný do 14. století.⁴⁹ Podle Josefa Macka se jedná u slova *curia* o významy – 1. sídlo,⁵⁰ 2. družina či dvořané jako skupiny osob kolem knížete, jak je

45 Pro překlad *Zbraslavské kroniky* je užitá edice *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regie*, František HEŘMANSKÝ – Rudolf MERTLÍK (edd.), Praha 1976. Překlada-
telé pro termín familia užívají slovo družina, které ale v případě dvora nepředstavu-
je vždy zcela výstižný překlad.

46 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 38: „Quibusdam igitur castra, quibusdam oppida aliis vero beneficiorum regni commisit negocia et iudicia gubernanda; istum purgravium, illum marschalcum, alterum vero toti familie sue prefecit prepositum et magistrum. Alios camerarios, alios iusticiarios, quosdam vero non tantum mense sed et cubilis sui pro sua voluntate ordinavit ministros“.

47 *Tamtéž*, s. 76: „...qui inter cottidianam familiam fuerant computati, quorum tamen numerus non est pardus“.

48 *Tamtéž*, s. 25.

49 Historicko-sémantickou analýzu slova *curia* provedl Josef MACEK, *Dvůr: Historicko-sémantická analýza*, rukopis nepublikované studie uložené v Archeologickém ústavu AV ČR, pod č. j. 8262/79, s. 1–26, kde sledoval především termín *dvůr* a následně *curia* v pramenech 11.–15. století. Informativně pak I. HLAVÁČEK, *Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské*, in: *Aristokratické dvory a rezidence v raném novověku*, Opera historica 7, Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), České Budějovice 1999, s. 29–70, zde s. 29. Pro slovo *curia* srov. také *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, I, s. 998–1001.

50 Již v kronice *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, Bertold BRETHOLZ (ed.), Berlin 1923, II/15, s. 11, 71, 76, 205, 211, 13, 247, a J. MACEK, *Dvůr: Historicko-sémantická analýza*, s. 5.

zaznamenává již Kosmas,⁵¹ či listina knížete Soběslava II.,⁵² a za 3. centrum hospodářské správy, kdy se slovo objevuje pro označení hospodářského dvorce knížecího nebo královského.⁵³ Tři sémantická pole, která u slova curia postihl Josef Macek, rozvineme-li dále jeho závěry, tvoří ovšem stále jeden celek. Každá curia, ať ta panovnická, církevní či níže stojící jakákoliv světská curia jako hospodářská jednotka, sdružuje osoby náležející k nějakému vládci, či osobě stojící v čele, a ti všichni se pohybují v sídle svého hospodářského zázemí. To vše je tedy curia. Zdánlivě odlišné výsledky historicko-sémantické analýzy tak přinášejí jeden závěr.

Výše zmíněné ekvivalenty u Petra Žitavského naše znalosti rozšiřují a informují nás o vlastním vnímání dobových intelektuálů v uspořádání a schematizaci panovnického dvora. Není to ale pouze tento příklad, kdy pro výrazy dvora jako každodenního domu vládce najdeme označení curia cottidiana nebo cottidiana familia.⁵⁴ Již u Pokračovatelů Kosmových, kde se objevuje charakteristika ke dvoru královny Kunhuty můžeme číst: „A od té chvíle se ztenčil a rozptýlil dvůr paní královny a její familie, která před tím narostla ve velikém počtu urozených jinochů a panen i jiných rytířů, služebníků a úředníků.“⁵⁵ Ve stejné kapitole se objevuje navíc přímo rozlišení „universa curia et familia reginae“.⁵⁶

Pojmy, které tak významně posouvají charakteristiku dvora, nejen pro přelom 13. a 14. století, jsou universa curia a familia či cottidiana familia nebo curia cottidiana, přičemž familia/cottidiana familia/curia cottidiana představují běžný, každodenní dvůr vládce. Význam slova familia ve vztahu k panovnickému dvoru leží pak ve slovech dvůr/družina, a to ve smyslu těch, kteří tzv. žijí v domě, tedy každodenně, nebo do něj pravidelně docházejí a panovníka doprovázejí.⁵⁷ Součástí takového domu je ona domác-

51 *Tamtéž*, s. 106, 167, a J. MACEK, *Dvůr: Historicko-sémantická analýza*, s. 5.

52 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Gustav FRIEDRICH (ed.), Praha 1904–1907, č. 288, s. 254, a J. MACEK, *Dvůr: Historicko-sémantická analýza*, s. 5.

53 J. MACEK, *Dvůr: Historicko-sémantická analýza*, s. 6 a 21.

54 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 40–41: „...inter cotidiane curie sue familiam“, a s. 70: „...inter cotidiane consorcium familie“.

55 *Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.*, s. 347. „Et ex illa hora curia dominae reginae et familia eius, quae ad magnam numerositatem creverat tam in domicellis nobilium quam in domicellabus et aliorum militum servorum officialium, imminuta est et dispersa.“ Opět tedy vnímáme dvůr a královninu *familii* jako denní dvůr s domácností.

56 *Tamtéž*, s. 347.

57 Familia jako družina/dvůr královny je postihnuteľná ve formulářovém listu datovaném do června 1287, kde se jedná o familii královny Guty, s níž přicházela do Čech a král rozhodoval o jejím případném návratu, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*,

nost, což představuje jeden ze tří původních významů slova familia (domácnost, dům, rodina).⁵⁸ Jedná se tedy o to, co Konrád z Megenbergu popisuje jako menší dvůr, neboť on již počítá s tím, že běžný dvůr (cottidiana familia/curia) se vymezuje příležitostně na širší dvůr – tedy to, co přináší jí časově starší Kosmovi pokračovatelé a Zbraslavská kronika v podobě universa curia. O universa curia píše dále i Beneš Krabice z Weitmile ve chvíli, kdy připomíná založení zbraslavského kláštera, kterého se účastnil celý dvůr (universa curia) shromážděný při královské korunovaci.⁵⁹ Doplnit lze např. ještě, že za souhlasu celého dvora (totius nostre curie) potvrdil dřívější darování vyšehradskému kostelu již citovaný kníže Soběslav II.⁶⁰

Přes terminologickou nestálost při popisu dvorské společnosti zřetelně vidíme, že středověcí vzdělanci vnímali okruh dvora kolem panovníka jako každodenní dvůr (se subsystémem domácnost) nebo jako menší, a to proto, že příležitostně byla potřeba vymezit se proti širší společnosti na dvoře, která se scházela nepravidelně při různých příležitostech. Těmi byly správní či soudní záležitosti, např. svolání sněmu, nebo slavnostní události, např. korunovace, svatby aj. Jako normativní označení můžeme tedy Konrádovo dělení na menší dvůr využít. Je si třeba ale uvědomit, že tím postihuje nejen dvůr s dvorskými úředníky, ale se všemi, kteří participují na fungování dvora jako sociálního systému, kde je materiální základnou pro jeho existenci domácnost. Proto Konrád dělí i jednotlivé úředníky a sloužící na servi utiles, servi honesti a servi delectabiles.⁶¹

Jan Bedřich NOVÁK (ed.), Praha 1903, č. 243. Rovněž ve Zbraslavské kronice čteme, že v případě Blanky z Valois se její familia, s níž přišla do Čech, musela vrátit, aby byla nahrazena familií domácí: „Familia vero fere tota, que de Francia et de Luczelburgensi comicia cum eadem Blanka in Boemiam venerat, lapso uno mense cum expensis duorum milium sexagenarum in die beate Margarete ad terras suas remittitur et familia alia de Boemia per nobiles terre eidem domine applicatur“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 320.

- 58 Problematicčnost překladu slova familia pak podtrhují příklady ze Slovníku středověké latiny, kde v případě *cottidiana familia* i zde najdeme pro překlad různě volitelné výrazy: doprovod, dvůr, družina domini saecularis, *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, I, s. 583–584.
- 59 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 75–76: „...cum universa curia et turba principum, nobilium et omnium aliorum“; *Kronika Beneše Krabice z Weitmile*, FRB IV, Josef EMLER (ed.), Praha 1884, s. 462: „...cum universa curia et turba principum ac nobilium copiosa multitudine“.
- 60 „Privilegio enim infra conscripto coram nobis et totius nostre curie retitato,...“, CDB I, č. 287, s. 254.
- 61 Srov. Gisela DROSSBACH, *Der Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der Yconomica-Konrads von Megenberg*, in: Höfe und Hofordnungen 1200–1600, Residenzenforschung 10, Werner Paravicini (Hg.), Stuttgart 1999, s. 23–35.

„Služebníci jsou tedy rozděleni za prvé, co se týče různých cílů, k nimž jsou určeni, na tři skupiny, protože jedni služebníci jsou čestní, další uživatelské a konečně další přidružení. Usiluje se o tři dobra: totiž o dobro čestné úsilím rozumovým, o dobro užitečné úsilím částečně rozumovým, částečně smyslovým, a konečně o dobro zábavné, které, jak se soudí, se vůči dobru čestnému a užitečnému vymezuje hlavně proto, že se o ně usiluje [především] úsilím smyslovým, byť následně a v druhé řadě i úsilím rozumovým. Služebník čestný je ten, který slouží k tomu, aby se buď udrželo již získané čestné dobro, nebo aby se získalo dobro, které jsme ještě nezískali. Uživatelské dobro je [takové] dobro, o něž se usiluje kvůli zachování těla, jako například pokrmy, oděv, obydlí, obecněji neživé majetky a statky štěstěny. Služebník zábavný je ten, který slouží dobru potěšení a k dočasnému příjemnému rozptýlení. Dobro potěšení je, jak se uznává – jako [například] hra, která potěší nejdříve vnější smysly a následně těší i rozum; takové jsou hry hudební, které těší smysly sluchu, nebo hry okázalé, které svádějí smysl zraku.“⁶²

Z díla Konráda z Megenbergu pak vystupují v konkrétní rovině jako zvláštní čtyři servi honesti kaplan, rádce, lékař a notář.⁶³ Mezi servi utiles člení podskupiny servus utilis archimaior, kde jsou nejvýše hofmistr, dále kuchmistr, stolník, komorník, maršálek, lovčů⁶⁴ a servus utilis vulgimaior, kde jsou např. zbrojnoši, strážci, pekař, kuchař a další.⁶⁵ Třetí podskupinu představují servus utiles minor jako nejnižší služební kategorie.⁶⁶ Závěr

62 „Sunt igitur servi quantum ad differentias finium eorum prima divisione tripartiti, quoniam servorum alii honesti, alii utiles, alii collectanii [...]. Appetuntur autem tria scilicet bonum honestum appetitu rationali, bonum utile partim appetitu rationali et partim sensitivo, bonum delectabile, ut sic acceptum proit distinguitur contra bonum honestum et utile printipaliter appetitur appetitu sensitivo, quamvis consequenti et secundario appetitu rationali. Est igitur servi honestus, qui servit ad bonum honestum iam habitum conservandum aut nondum habitum acquirendum. [...] Et est bonum utile bonum, quod appetitur propter corporis sustentacionem, sicut sunt nutrimenta, vestes, mansiones, et universaliter possessiones inanimate et bona fortune. Servus delectabilis est, qui servit ad bonum delectabile et ad temporis iocundam deductionem. Est autem bonum delectabile, prout hic accipitur, ludus sensus exteriores primo delectans et ex primo consequenti rationem, sicut sunt ludi musicales sensum auditu iocunditantes et ludi prestigiales sensum visus deducentes,“ *Die Werke des Konrad von Megenberg, Ökonomik*, Teil I, Buch I, s. 134–135. Za úpravu latinských překladů jsem zavázána dr. Zdeňku Žaludovi a dr. Janu Zdichynovi.

63 „Servorum honestorum quatuor sunt species subalterne, videlicet sacerdos aut capellanus domini domus, conciliarius, medicus et notarius eius“, *tamtéž*, s. 135.

64 *Tamtéž*, s. 159–160.

65 *Tamtéž*, s. 181nn.

66 *Tamtéž*, s. 247nn.

celé curia minor dokreslují servi delectabiles, kteří jsou vázáni k zábavě dvora carminator, gestuarius, musicus, gestimusus.⁶⁷

Poutavý popis Konráda z Megenbergu ale přesto představuje jen teoretické pojednání o podobě dvora v duchu scholastického vnímání.⁶⁸ Nicméně, jak bylo řečeno, autor znal podobu dvorského prostředí a můžeme předpokládat, že i dvorské řády. Konrádovo dílo tak slouží především jako pomocné při sledování dobové terminologie a vnímání středověkého dvora vzdělávanými současníky, které je dnes námi normativně využíváno. Jak bylo poukázáno výše na příkladech Zbraslavské kroniky a jiných textů naší provenience, ideově se s Konrádovým chápáním shodují. Odlišná je terminologie. Například členové královské kanceláře Václava II., protonotáři Velislav a Jan, kteří vystoupili roku 1286 v králově listině také jako svědci, jsou uvedeni jako magnifici, a tedy zapadají plně do Konrádových servi honesti.⁶⁹ Lze také konstatovat, že služebníky popsané Konrádem, připodobňuje i Petr Žitavský v případě menšího dvora Václava II., kdy jde o pasáž, v níž panovník ustanovil purkrabího, maršálka, a do čela pak představeného a mistra. Další učinil komorníky, soudci, a jiné správci nejen stolu, nýbrž i své ložnice. Citované pasáže znovu upozorňují na souvislost dvora (menšího) s domácností. To, že se pak v Petrově popisu prolínají náznaky dvorských a zemských funkcí se sice může jevit na první pohled jako nesourodé, naopak to ale vystihuje, že i úřady, které jsou orientovány k zemské správě (komorník, soudce, purkrabí), stále vycházejí z jednoho centra a tím je dvůr panovníka.

Diplomatické prameny umožňují doplnit na Václavově dvoře především úřady vlády a správy, kdy nejčastěji vystupují nejvyšší komorník (v rozmezí 1283–1305),⁷⁰ dále kancléř (jehož výskyt v pramenech narůstá v devadesátých letech 13. století),⁷¹ podkomoří (1283–1305)⁷² a purkrabí Pražského hradu (1283–1305).⁷³ Stolník a číšník jsou naopak jmenování

67 *Tamtéž*, s. 248–249.

68 G. DROSSBACH, *Der Hof zwischen Ideal und Wirklichkeit in der Yconomica Konrads von Megenberg*, s. 25.

69 „...magnificis Weleslao Bohemie, et Ioanne Morauie protonotariis“, *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae II*, Josef EMLER (ed.), Praha 1882, č. 1368, s. 589.

70 K výčtu srov. Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 9, Praha 2003, s. 97–163, zde s. 100 a 105n., kde i odkazy jednotlivých pramenů.

71 *Tamtéž*, s. 101 a 122nn.

72 *Tamtéž*, s. 101 a srov. poznámku 48.

73 *Tamtéž*, s. 101n. K purkrabským úřadům nověji Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, zvláště s. 244–248.

v listinách téměř jen v osmdesátých letech a stejně sporadicky nacházíme maršálka.⁷⁴ Vidíme tak převážně jmenované úřady zemské správy (nejvyšší komorník, purkrabí Pražského hradu), a dále výkonné složky panovníkova dvora (kancléř). Úřady, které bychom v pramenech čekali v okolí krále, jako jádro starých dvorských úradů: číšníka, stolníka, maršálka, najdeme v písemném materiálu sporadicky, a na počátku 14. století jsou doložené v čestné funkci a dědičné držbě některých panských rodů.

O tom, že tyto úřady však představují dvorské úřady ve smyslu péče o chod dvora a domácnosti, nás přesvědčuje i jeden z formulářových listů této doby. Ve vtipně laděném textu se dozvídáme o písaři královské kuchyně, Janovi Vestfálském, kterému panovník přikázal pobírat čtyři denáry z prodeje masa, vína, chleba tak, aby si je neopatřoval jiným způsobem. Úplatnému písaři neměli bránit ani stolník, maršálek, mistr kuchař a číšník.⁷⁵ Je tedy zjevné, že patřili skutečně k jádru dvora, a převažuje zde opačný význam než u úřadu s celozemským dosahem. O tom, kdo by měl ale dvůr a domácnost panovníka přímo řídit, tedy o hofmistrovi máme podle Františka Palackého první zprávu k roku 1269.⁷⁶ Z listinného materiálu dvakrát v roce 1283, a další informaci z diplomatického pramene nalézáme až 17. listopadu 1305, což přes torzovitost zpráv napovídá kontinuální držbu a existenci úřadu.⁷⁷

Úřady zemské správy a jejich nositelé, kteří jsou jmenováni ve svědečných řadách panovnických listin Václava II., se vyskytují pak při význačných politických událostech. Jejich pobyt na dvoře je tedy častý, přestože se dotýkají celozemské správy. Hledáme-li nyní odpověď na to, kam s jejich

74 D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 102.

75 RBM II, č. 2315 a 2316. K Janovi se vztahuje ještě druhý formulářový kus, kde mu panovník připisuje desátek ze všech hrnců a dřevěných mís královské kuchyně. Srov. také J. ŠUSTA, *Soumrak*, s. 495.

76 Palacký ale neuvedl zdroj, odkud informaci čerpal; František PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém od nejstarších časů donynější*, Praha 1832; stejně tak Jaroslav CHARVÁT, *Dílo Františka Palackého*, I, Praha 1941, s. 321–417; informaci opakují Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 35.

77 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 28 zmiňuje, že dispensátorem dvora za vlády Václava II. byl Záviš z Falkenštejna: „Zawissius autem contra se insurgentem parvipendens infamiam, ut prius universa disposuit et regie dispensator curie pro suo arbitrio singula ordinavit“. Srov. D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 102–103, pozn. 26. Také L. JAN, *Václav II. a struktury*, s. 24, pozn. 46. Další informace k roku 1305 o úřadu hofmistra podal Karel MARÁŽ, *K hodnostářům a úředníkům uherského (1301–1304), českého a polského (1305–1306) krále Václava III.*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, II. *Skladba a kultura středověké společnosti*, MHB Supplementum 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 103–114. Také srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, II, D–H, kolektiv autorů, Praha 2003, s. 201–202.

zařazením, a co se označuje jako *universa curia*, je třeba si uvědomit, že takové chápání dvora se objevilo při nutnosti se vymezit proti každodenní rodině, a to např. při slavnosti – korunovací „cum universa curia et turba principum, nobilium et omnium aliorum, qui ad diem festum convenerant“,⁷⁸ nikoliv primárně z důvodu, do jaké míry a jak často na dvůr zajížděli úředníci celozemské správy. V případě dvorských slavností přibýli totiž zahraniční hosté a domácí šlechta, mezi níž byli i nositelé purkrabských a jiných hodností celozemské správy, kteří se na panovnickém dvoře mohli vyskytnout jen občas. Výjimku je třeba odlišit ve chvílích, kdy mají širší shromáždění na dvoře politicko-reprezentativní dosah a jsou organizována, např. při svolání sněmu.

Shrneme-li uvedené: dvůr je centrem vlády a správy země, která z něho vychází, proto na něm, tedy v jeho menší podobě, mají občasné místo i ti, co spravují úřady s celozemským dosahem, a proto na dvůr docházejí. Míra jejich pobytu je pak odvislá od výkonu daného úřadu, který je nutí být i mimo denní dvůr krále. Plně tak tito nositelé úřadů jako nejvyšší komorník, purkrabí Pražského hradu, nejvyšší sudí, ale i maršálek, stolník, číšník, hofmistr, zapadají do skupiny, kterou Konrád cituje jako *servus utilis archimajor*. Domácí specifikum pak pro nás představuje vývoj na dvorské a zemské úřady, který by měl být do budoucna z centra dvora také studován.⁷⁹ Co je tedy *universa curia*, postihuje Petr Žitavský při korunovací Václava II., kdy byl přítomen dvůr se zástupem knížat, šlechticů a všech dalších.⁸⁰ Pro srovnání citujme text Konráda z Megenbergu, když popisuje *curia maior* v říši, kdy šlo „o osobní setkávání se císaře s velmoži, knížaty a kurfiřty Svaté říše římské“,⁸¹ a k tomu, již podle současného výzkumu, docházelo při slavnostech dvora (*solempnis curia imperialis seu regalis*) nebo shromáždění kurfiřtů (*colloquium, curia seu congregatio principum electorum*), a konečně v rámci voleb, korunovace či udělení léna (*electio, coronatio, feuda conferenda*).⁸² Domácí prostředí panovnického

78 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 77–78.

79 Uvedené naznačují práce k postavení dvorské a zemské šlechty Robert NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, s. 146–147, a přehledově Ivan HLAVÁČEK, *Dvorské a zemské elity v Čechách v době Václava IV.*, in: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, Jan Paluski – Jan Wroniszewski (edd.), Toruń 2003, s. 301–316.

80 K tomu pozn. 59.

81 Srov. pozn. 30.

82 Citováno podle výsledků analýzy B. U. HERGEMÖLLER, *Die „solempnis curia“*, s. 454.

dvora ve středověku proto vyžaduje, i z hlediska takového srovnání s říší, širší zhodnocení a studium pro pochopení vzniku a forem curia maior.

Doplňme-li nyní ještě strukturu dvora Václava II., najdeme zde i Konrádovy servi honesti, a to v poměrně hojném počtu. V čele s kancléřem fungovala kancelář složená z notářů, na dvoře figuroval zástup kaplanů a rádců bez konkrétního postu nebo úřadů.⁸⁵ Známe Václavovy zpovědníky, lékaře, prokázání jsou astrologové.⁸⁴ V rámci nižších servi utiles pak do služebnictva přiřadíme chůvu,⁸⁵ jednoho z kaplanů můžeme podle Zbraslavské kroniky snad považovat i za vychovatele,⁸⁶ kterého máme vůbec poprvé doloženého v případě Přemysla Otakara II.⁸⁷ Ke služebnému personálu familie Václava II. doplníme také rytíře či posly.⁸⁸ Konečně Konrádovi servi delectabiles jsou téměř ikonou dvora Václava II. Jedná se o básníky/pěvce. Sám panovník je považován za skladatele básní tehdy vrcholícího minnesangu.⁸⁹ Podle kronikáře Otakara Štýrského ovládala také Anežka, milenka Václava II., hru na strunný nástroj a zpěv („diu kunde videln und singen“).⁹⁰

85 Srov. Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305)*, I. Přehled písařských individualit, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 47, 2000, s. 71–130, zde uvedena starší literatura; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiares regis. Duchovenstvo na dvoře Václava II.*, in: *Od knížat ke králům*. Sborník k šedesátým narozeninám profesora Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová a Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 165–176.

84 Marie BLÁHOVÁ, *Toledská astronomie na dvoře Václava II.*, in: Sborník k šedesátinám docenta Vladimíra Nálevky, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Studia Historica, Praha 2002, s. 24–28; Alois KRCHŇÁK, *Die Herkunft der astronomischen Handschriften und Instrumente des Nikolaus von Kues*, Sonderdruck aus Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft 3, s. 109–180; Gerd MENTGEN, *Astrologie und Öffentlichkeit im Mittelalter*, Stuttgart 2005, s. 194–207.

85 D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 113, poznámka č. 110; RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1890, č. 1885, s. 738.

86 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 22; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiares regis*, s. 167. Srov. též Libor JAN, *Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všeck svatých*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 50, 2003, s. 65–74.

87 V roce 1251, tedy již z praxe dvora Václava I., CDB IV, č. 223, s. 389, a 1267 CDB V/2, č. 488, s. 32.

88 RBM II, č. 1989, s. 857.

89 Souhrnně odkazují na *Moravo, Čechy radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, Praha 1998, zvláště s. 71–201; Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989.

90 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, Joseph SEEMÜLLER (ed.), MGH Deutsche Chroniken, V/1, 2, Hannover, 1890–1893, v. 86350–86352. Edmond Faral označoval

Přes nemnoho pramenů, oproti mladšímu období, představuje tedy i dvůr Václava II. vhodný příklad pro postižení modelu fungování dvorské společnosti. Jedná se totiž o centralizující a stabilní systém fungující dvorské i zemské správy, který vedle toho vykazuje maximální reprezentativní akce, vázané nejen na prostor rezidence, a který je při fluktuaci osob institucionálně hierarchizován.⁹¹ Dvorská společnost představená z části na příkladu dvora Václava II. přibližuje dvůr jako funkční sociální systém, odvislý od interakce osob, která probíhá ve stabilní struktuře. Právě pouze v tomto smyslu dvůr chápáný – jako sociální systém – poskytuje podklad pro paradigma modelu dvorského uspořádání panovnického dvora.

II. Interakce v rámci sociálního systému panovnického dvora

Elementárním mechanismem existence dvorské společnosti je komunikace mezi skupinami a jednotlivci, tedy vzájemná interakce v sociálním systému.

Stěžejní je, jak již bylo konstatováno v úvodu, že jednající podléhají internalizaci (osvojení a přijetí hodnot a norem systému) a následně se socializují (naplňují opakovaná očekávání), což vede obecně k institucionalizaci. Výsledek je přizpůsobování se jednotlivce fungujícímu systému.⁹² Tuto skutečnost si uvědomíme ještě více právě při sledování mechanismů komunikace dvorské společnosti. Opět zde vymezíme základní podněty chování, a to i přes plné vědomí subjektivních projevů jednotlivce. V úvodu jsme nastínili vnější znaky interakce dvorské společnosti – chování, které tato společnost vyžaduje. Základním a vnitřním znakem interakce je ale zisk jednotlivých stran dvora, zde panovníka a osob, které ho obklopují. Klíčová role panovníka, jakožto nejvýše stojícího jednotlivce, přináší pro členy dvora cílový zisk v podobě různých požitků (úřady, posty – rádce, ale i oděv, stravu, ubytování aj.), kdy zprostředkovatelem těchto zisků je přízeň

Anežku za jokulátorku, Edmond FARAL, *Les jongleurs en France au Moyen âge*, Paris 1910, s. 63–64, citováno podle Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika a další studie staré české literatury*, Praha 1999, s. 117.

91 V případě prostorového vnímání bude třeba však přihlédnout k pobytu panovníka v městském domě po požáru Pražského hradu, k němuž došlo patrně roku 1303.

92 Elementárně postihujeme tzv. behaviorální systém tedy biologický základ lidského jednání, který spočívá v těchto rovinách: psychický systém dodává motivaci a slouží k dosažení cíle, sociální systém spočívá v opakovaném očekávání a slouží integraci, a kulturní systém, který dodává [produkuje] základní hodnoty a normy jednání, citováno podle S. SELZER – U.-Ch. EWERT, *Ordnungsformen des Hofes*, s. 5n., kteří vycházejí z teorie Talcota Parsonse, jenž určil funkční vztahy shrnuté do schématu AGIL: Adaptace – přizpůsobení, Goal Attainment – dosažení cíle, Integration – sjednocení, Latent Pattern Maintenance – skrytý charakter udržování, srov. Talcot PARSONS – Neil SMELSER, *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory*, London 1956, s. 14–16.

vládce.⁹⁵ Kdo chtěl z této přízně profitovat, musel na dvoře být.⁹⁴ To s sebou přinášelo v rámci komunikace buď souhlasný postup jednotlivců nebo skupin, či jejich vzájemnou rivalitu. Prostředkem k cíli (zisku) byla pak právě přízeň. Petr Žitavský výstižně připodobňuje tento běh dvorského života, když popisuje korunovaci Václava II. v Praze: „Jsou tu i různé mravy: ten bohatství hledá, ten slávy, jeden prosí tu dle zvyku, ten dává, aby měl úctu, sluhové dary pánů jak soumaři na zádech nesou. Jsou tedy poctěni páni a sluhy nesmírně tíží od krále dary“.⁹⁵

To vyvolávalo samo o sobě stálý pohyb ve smyslu interakce a přinášelo různou míru konfliktních či běžných situací v jednání.⁹⁶ Jejich vyřešení, nebo pozvolné vyústění přinášelo převahu jedné či druhé strany a vedlo opětovně k upevnění existence dvorské společnosti. Jednotlivci dosahují zisk a důvod pro další setrvání systému (zde dvora) byl opětovně potvrzen. Podobu tohoto mechanismu budeme proto záměrně ilustrovat na konfliktním příkladu společensky vypjaté situace.

Jedná o události z roku 1284, kdy dochází ke smíru mezi dvěma tábory na pražském dvoře mladého krále Václava II. Proti sobě tehdy stály skupiny předních šlechticů. V čele jedné Purkart z Vimperka a pražský biskup Tobiáš z Benešova a v čele druhé královna vdova Kunhuta a Závíš z Falkenštejna.⁹⁷ Listiny, které nás zpravují o průběhu smírného jednání, jsou ale již výsledkem řešení situace, která nastala po návratu mladého panovníka z Braniborska.⁹⁸ Ve dvou textech si oba tábory vzájemně slibují „uera fide pacem atque concordiam“, a králi pak „fidelitatem et homagium“. Smír obě strany uzavřely na čtyři roky.⁹⁹

Obecně známá fakta o příčinách vzniku situace řeší ale z hlediska dvorské společnosti – systému – zcela obvyklou záležitost v rámci interak-

95 Podobně A. WINTERLING, „Hof“ – Versuch einer idealtypischen Bestimmung, s. 80 hovoří o „...Gnade oder Gunst“.

94 Srov. N. LUHMANN, *Interaktion, Organisation, Gesellschaft*, s. 11.

95 Použit překlad z edice *Kronika zbraslavská. Chronicon Aulae regiae*, Praha 1976, s. 114.

96 N. LUHMANN, *Interaktion, Organisation, Gesellschaft*, s. 19–21.

97 RBM II, č. 1311, s. 565–566; č. 1316, s. 569–570; č. 1317, s. 570.

98 Dana MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. Česko-braniborské vztahy ve 13. století*, in: Korunní země v dějinách českého státu, II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2005, s. 129–158.

99 Z novější literatury Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 2¹⁹⁹⁸, s. 218–220; Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 209–269; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české*, III, Praha–Litomyšl 2002, s. 386–403; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II., král český a polský*, Praha 2007, s. 71–78.

ce, a to konflikt. Z hlediska politického vývoje v zemi jde v dané chvíli o stěžejní mocensko/politický problém. Ve hře jsou totiž klíčové úřady k ovládnutí dvora a zemské správy, které přebírá skupina kolem královny vdovy a jejího milence/manžela, schopného Závíše z Falkenštejna. Ti během jara roku 1284 získali úřady nejvyššího komořího, podkomořího, purkrabího Pražského hradu, na jejich straně pak najdeme i nositele hodností stolníka a číšníka.¹⁰⁰ Výsledkem je ale právě změna pouze mocensko/politická, nikoliv změna funkčního sociálního systému dvorské společnosti. Společným činitelem zde byl totiž zisk, a to v rámci interakce a následně sociálního systému panovnického dvora. To, co zůstalo ve zdánlivě nerovnováze, je nízká moc vládce vzhledem k jeho mladickému věku, a proto centra konfliktu tvoří královna, biskup a skupiny šlechticů se svými stoupenci. V jejich zájmu ale zůstalo, i přes konfliktní postoj v interakci, zachovat stávající řád. Ten je zde v existenci dvora, protože nástroje k moci a zisku jsou na dvoře, jako centru tehdejšího státu, a to právě v podobě úřadů a z nich plynoucích výnosů, prestiže a moci při podílu na vládě.

Konfliktní situace mezi oběma stranami je tak jen zdánlivě destruuující, protože ve výsledku vede k utužení správního systému dvora a státu, a v dané situaci k uklidnění stavu země po pětileté nepřítomnosti panovníka. Pozdější zatčení Závíše z Falkenštejna (navíc v době, kdy končí stanovená lhůta příměří) ukazuje opět stejný mechanismus. Řešením konfliktní situace na dvoře je výměna osob, kdy se výsledkem stává přesunutí moci nikoliv na skupinu, která musela během jara 1284 ustoupit, ale nyní na panovníka. Z hlediska politického vývoje je tak stav po letech braniborské správy dořešen až teprve nyní, kdy se zároveň obnovuje ideální stav dvorské společnosti. Po vyhrocení a čtyřech letech míru je v čele panovník, který má moc a vládne. Do skupiny osob, která se s ním na vládě od té doby podílí, již vkládá svoji vůli, která se pro jednotlivce promítá v podobě přízně. Úřady jako stabilní prvky jsou přerozděleny těm, kteří jsou v přízni, tj. opět se vymění jednotlivé posty nebo jednotlivci změni tábor a přikloní se na stranu panovníka. Mezi lety 1288–1290 se totiž postupně obměňují z klíčových postů – úřady podkomořího, maršálka, purkrabího Pražského hradu, stolníka a nejvyššího komorníka, kdy do pozadí ustoupili stoupenci a členové rodu Vítkovců (Vítek z Krumlova, Ojír z Lomnice, Hroznata z Úžic).¹⁰¹

Situace před zatčením Závíše tak potvrzuje, že dvůr jako centrum správy funguje i za slabé moci panovníka, kdy byla reálná moc a vláda

100 D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 105–120.

101 *Tamtéž*, kde i odkazy na jednotlivé edice pramenů.

v rukou jiné skupiny na dvoře. Za to vděčí dvůr právě existenci určité struktury v podobě úřadů dvora a zemské správy, které se na dvoře koncentrují a svým vlivem i odtud vycházejí. Proto, že ony úřady nezanikly ani v době tzv. braniborské správy, kdy panovník byl na dvoře pouze fyzicky nepřítomen. To, že ale takové situace přispívají k posilování úřadů s celozemským dosahem, je zřejmé,¹⁰² proto se v pramenech také častěji objevují a úřady tzv. dvorské se více přesouvají do sféry reprezentativní. Nicméně i nadále zůstává centrem pro úřady dvorské a zemské správy panovnický dvůr.¹⁰⁵ Mechanismus interakce se zde projevil v podobě konfliktu, který se řeší ve směru zachování existence dvora (sociálního systému), kdy je v obou případech naplněn hlavní cíl – zisk, jenž je obecně dosažen prostřednictvím přízně. Došlo tak ke standardizaci stavu – obsazením úřadů struktury dvora a obnovení moci vládce, kdy se zároveň potvrdila jeho legitimita jako tradičního a charismatického panovníka v čele společnosti.¹⁰⁴

Sledujeme-li aplikaci přízně při vzájemném jednání na dvoře, je třeba vzít v úvahu, že v rámci subjektivní motivace při udělení přízně může panovník systém struktury dvora, jakožto opakovaného řádu, často obejít. Ten, kdo je přízní obdařen, nemusí totiž vůbec držet nějaký úřad, ale na dvoře může mít stejně silnou pozici jako ten, kdo drží nejlivnější post. Objevuje se tak de facto širší prostor pro Konrádovy servi honesti, neboť panovníkova vůle to jednoduše umožní. Na dvoře Václava II. najdeme hned několik takto vlivných osob, jako míšeňského probošta Bernarda z Kamenice, který byl královým rádcem a diplomatem bez konkrétního zařazení do

102 Analogické souvislosti lze hledat v mladším období: v důsledku nepřítomnosti Vladislava Jagellonského v české zemi, kdy jeho dvůr i jako českého krále sídlil v Uhrách, opět sílí význam celozemských úřadů, potažmo jejich nositelů. Takové tendence jsou reflektovatelné ale již za kolísavé vlády Václava IV., kde hrála roli právě faktická a právní míra moci krále versus míra moci úředníků zemské správy.

103 Již ve 12. století se profilují úřady svázané s chodem dvora a v druhé skupině úřady orientované na hodnosti v rámci správy s celozemským dosahem. (Srov. Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 1997, s. 183nn.) Stěžejní je vědomí toho, že obě linie vývoje dvorských a zemských úřadů (platí i v konečné diferenciaci na tyto kategorie ve 14. století) mají společné krystalizační jádro a centrum moci – panovnický dvůr. Jejich vzestup v této době je pak třeba do budoucna sledovat nikoliv jen jako vládu zemské obce, ale jako přesouvání moci mezi panovníkem a zemskou mocí, kdy dvůr jako centrum panovnickovy vlády a moci sice zůstává, ale těžiště reálné vlády a moci je podle politické situace na straně nositelů zemských úřadů. Stanovené kategorie pro další výzkum se proto nabízejí v konfrontaci: dvůr – moc – vláda.

104 Srov. Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1975, s. 122–176, a Werner RÖSENER, *Einführung*, in: *Mittelalterliche Fürstenthöfe und ihre Erinnerungskulturen*, Carola Fey – Steffen Krieb – Werner Rösener (Hg.), Göttingen 2007, s. 12.

struktury dvora.¹⁰⁵ Postavení cisterciáckých opatů Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského je také dobře známé. Heidenreich dokonce vystupoval jako kmotr/spoluopec (*compater noster*) panovníkových dětí.¹⁰⁶ Oba pak zpovídali královský pár před korunovací a druhý jmenovaný provázel panovníka i v posledních chvílích jeho života. Panovníkova přízeň souzní tak s jádrem jeho nejužších rádců. Ukazuje to právě výčet jednotlivců, kteří dosahují výrazného vlivu, nebo se angažují v politicko-osobních zájmech na dvoře Václava II.¹⁰⁷ Dalším faktorem, který hraje roli v tomto kruhu přízně, je také příbuzenství ke králi a jeho rodině.¹⁰⁸ Příklad na Václavově dvoře poskytuje králův nevlastní bratr, který stál v čele jeho kanceláře a jenž zároveň svědčil na listinách při význačných politických záležitostech.¹⁰⁹ Zajímavou osobností, která patrně taky žádný úřad nevedla (k diskusi se nabízí nejasný post hofmistra), byl jmenovaný Závíš z Falkenštejna. Ten držel de facto moc ve státě prostřednictvím poměru/sňatku s královnou vdovou a vlivu na mladého panovníka, a v důsledku toho obsazením úřadů svými příbuznými a stoupenci.¹¹⁰ Jeho postava jako oblíbence

105 Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Biskup Bernard z Kamence, zakladatel, rádce a kancléř a diplomat*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, MHB Supplementum 1, Dana Dvořáková-Malá (ed.), Praha 2006, s. 107–121.

106 Heidenreich je však jako *compater noster carissimus* jmenován v edici Josefa Emlera (RBM II, č. 1538, č. 1852) jen v roce 1291 a 1299, k tomu již D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiars regis*, s. 169. Citování Heidenreicha jako kmotra ale přinášejí všechny listiny, které vydala královská kancelář pro Heidenreicha a sedlecký klášter (uvedené v RBM II, např. pod č. 1563, č. 1697, č. 1833 a další). Josef Emler to však v registované edici zcela vypustil (označení *compater noster*). V originálních textech listin je však sedlecký opat uveden jako spoluopec vždy, navíc jde v každém případě o listiny psané rukou protonotáře Petra Angeliho. Za umožnění nahlédnout do fotokopii jednotlivých listin na pracovišti Katedry pomocných věd historických Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně jsem velmi zavázána dr. Karlu Marázovi a dr. Daliboru Havlovi. Tento nálezný pak totiž potvrzuje, že Heidenreich spolehlivě od roku 1291 vystupoval na pražském dvoře v této úloze a verifikuje tak značně tvrzení Zbraslavské kroniky, o tom že „pozvedl z křtitelnice“ královské děti Václava II.

107 K tomu blíže D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Familiars regis*, s. 165–176.

108 A. WINTERLING, „Hof“ – *Versuch einer idealtypischen Bestimmung*, s. 80.

109 K Janu Přemyslovcovi na dvoře Václava II. D. MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.*, s. 122–123.

110 Z literatury k Závíšovi výběrově Josef ŠUSTA, *Závíš z Falkenštejna*, ČČH 1, 1895, s. 69–75, s. 246–259; Miloš VYSTYD, *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závíše z Falkenštejna*, ČČH 20, 1914, s. 165–187; Vratislav VANÍČEK, *Vzestup rodu Vítkovců v letech 1169–1278*, ČSČH 29, 1981, s. 89–110; TÝŽ, *Závíš z Falkenštejna a česká šlechta*, Acta universitatis Nicolai Copernici, Historia 24, Nauki Humanisticzno-Spoleczne 204, 1990, s. 185–205; Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovci, Vítkovci, Kuenringové. Vytlačení šlechtické moci do politických hranic (1156/58–1310)*, in: *Kultury na hranici. Jižní*

si ovšem do budoucna žádá podrobné zhodnocení, stejně tak jako definování kritéria u typů, jako byl oblíbenec či milec obecně v domácí historiografii.¹¹¹

Přízeň, která přináší zisk, je tedy příčinou fluktuace osob na dvoře, přináší rivalitu a udržuje určitý stupeň napětí mezi jednotlivými aktéry. Případ ztráty přízně je změnou pro jednotlivce nebo skupinu, která je vzápětí nahrazena dalšími zájemci. Tento neustálý pohyb vyvolával již u současníků do značné míry oprávněný dojem nestálosti. Tak např. Walter Map, který ve 12. století působil na dvoře krále Jindřicha II., píše, že „dvůr skýtal pouze jednu jistotu, a to, že je stálý ve své nestálosti“.¹¹² O přízni pak pokračuje: „dvůr vyhovuje těm, kteří dosahují jeho přízně. Neboť on [dvůr] dává milosti: oblíbí si ne totiž toho, kdo je hoden přízni a zásluh, ale nehodným životu daruje svou přízeň“.¹¹³ Hodnost či nehodnost přízně, na níž poukazuje Walter Map, je ovšem otázkou různých faktorů v rámci komunikace dvorské společnosti, kde je nadále na vrcholu panovník a jeho vůle. Schopnost prosadit se v okolí jiných, kteří čekají na přízeň a z ní plynoucí zisk, byla proto současně otázkou schopností každého jednotlivce.

Z takových na pražském dvoře Václava II. vynikl především Hynek z Dubé, který dokázal v panovníkově přízni setrvat vzdor pádu Závišovy strany a zůstat v ní po celou dobu jeho vlády. Na smírčí listině z roku 1284 ho vidíme jako stolníka na Závišově straně. Po jeho zatčení získal postupně hodnost nejvyššího komorníka, dále purkrabího Pražského hradu, purkrabství na Domažlicích, stal se hejtmanem v Krakovsku a později i starostou ve Velkopolsku. Panovník ho tedy nominoval vždy na významná místa, buď v souladu s vládou a správou země, nebo expanzí, zde do Krakovska a Velkopolska. Nejen to! Hynek z Dubé byl také roku 1292 členem poselstva do říše a spolu s Bernardem z Kamence zde jednal v otázce volby nového pa-

Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel, Wien 1995, s. 39–42; Libor JAN, *Proces se Závišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, ČČH 103, 2005, s. 1–40.

111 Inspirativní je text Jan HIRSCHBIEGEL, *Zur theoretischen Konstruktion der Figur des Günstlings*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Residenzenforschung 17, Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (Hg.), Ostfildern 2004, s. 25–39. Pro naše prostředí z období pozdního středověku srov. Robert NOVOTNÝ, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, in: *Dvory a rezidence ve středověku, II. Skladba a kultura středověké společnosti*, s. 215–230.

112 „Si quod Boecius de fortuna ueraciter asserit de curia dixerimus, recte quidem et hoc, ut sola sit mobilitates stabilis“, Walter MAP, *De nugis curialium, Courtiers' Trifles*, Montague Rhodes James – Christopher Brooke – Roger Aubrey Baskerville Mynors (edd.), Oxford 1985, s. 2.

113 „Solis illis curia placet qui gratiam eius consecuntur. Nam et ipsa gracias dat: non enim amabiles aut merentes amari diligit, sed indignos uita gracia sua donat“, W. MAP, *De nugis curialium*, s. 2–4.

novníka říše.¹¹⁴ Podle svědectví, která panovníkovi na jeho listinách poskytl, pak můžeme shrnout, že byl přítomen zásadním politickým činům pražského dvora a pohyboval se jak v menším dvoře panovníka, tak i v souladu s tím, že dvůr představoval centrum správy království. Konečně Hynka nacházíme podle vyprávění Petra Žitavského i u úmrtního lože Václava II.¹¹⁵

Definování panovnického dvora

Dvůr jako sociální systém je místem zisku a prospěchu pro zúčastněné a vychází z mechanismu přízně, kterou určuje vládce. Touha po vzestupu jednotlivců umocňuje fluktuaci dvořanů a zvyšuje nestabilitu dvorské společnosti, kde na základě různých příčin dochází k obměně osob kolem panovníka. Jedná se tak o výsledky vzájemné interakce jednotlivců a skupin na dvoře, které podléhají závaznému způsobu chování. Jakékoliv myšlenkové-intelektuální či kulturní plody, podněty i jejich kritika jsou pak akceptovatelné tehdy, když jsou přizpůsobeny nastavenému principu, normativnímu chování. Stabilizujícím faktorem existence v takto proměnné společnosti dvora, vnímané jako sociální systém, je pak jeho struktura. Ta dvůr diferencuje na jednotlivé elementy, v podobě úřadů a základního subsystému, jímž je domácnost. Strukturovaný systém dvora s domácností panovníka a jeho rodiny je současně centrem správy ovládaného teritoria. Vládu pak panovník uskutečňuje pomocí nositelů úřadů a těch, které obdaří svojí přízní. Existence dvora se tedy zakládá na těchto faktorech: dvůr jako sociální systém podléhá trvalé diferenciaci, jak v podobě jednotlivých částí systému, tak v podobě jednání mezi jednotlivci a skupinami, které směřují k opětovné stabilizaci – tj. existenci dvora (sociálního systému).¹¹⁶ To se děje pokrytím diferencované struktury (obsazením úřadů) při správě domácnosti a dvora, odkud vychází správa ovládané země. Díky tomu, že každý dvůr je vedle určení těchto paradigmatických rovin, tj. funkce modelové struktury a interakce osob, ovlivněn ještě subjektivním založením panovníka a vlastním vývojem v čase (tj. rozdíl dvora Václava II. od např. dvora Karla IV.), což ho v obou případech modifikuje, zůstává pochopení dvora jako sociálního systému v interakci a struktuře maximálním dosažením popisu dvorského modelu a jeho definování.

114 K tomu D. MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II.*, s. 129–158.

115 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 95.

116 „Systémová diferenciacie není nic jiného než opakování diferenciacie systému a prostředí uvnitř systému“, Niklas LUHMANN, *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*, Brno 2006, s. 19.

On the Model of the Medieval Ruling Court as a Social System

DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

This study focuses upon the ruling court in medieval Bohemia, which is viewed as a social system. The study also deals with the definition of a ruling court. Examples for the conduct of court society are primarily drawn from the Court of the Bohemian and Polish King Wenceslas II (1285–1305). The ruling court is shown as a place from which to benefit and profit. These are based on the device of favours, with the ruler himself determining the degree of them. Individuals' quest for benefit and profit results in permanent fluctuations in the ranks of the courtiers and increasingly destabilizes court society. Consequently, these are the results of mutual interaction (communication) between individuals and groups at court, which have to comply with mandatory norms of court conduct. The structure of the court is the stabilizing factor of existence in this changeable court society, perceived as a social system. To maintain the court functioning as a social system, a certain degree of order is, therefore, necessary – namely internal structures, i.e. individual offices or posts, including the fundamental sub-system of the court, which is the ruler's household. The structured system of the court with the ruler and his family's household is simultaneously the centre of administration for a governed territory. The household represents the fundamental unit of the entire development of court society. Despite the unsettled nature of terminology as far as the use of the words *curia minor* and *curia major* are concerned, it has been shown, on the basis of local written resources, that medieval scholars perceived the court circles around the ruler as an everyday court, with the sub-system of the household, or as a minor court, when they occasionally needed to define it against a wider court society. The latter met irregularly on various occasions: administrative or legal affairs, for example when a diet was convened, or a festive event, for example, a coronation and weddings. The ruler realized governance through office bearers and those upon whom he bestowed his favours. Their bearers, jointly with him, participated in the administration of his household and the court itself. Simultaneously, the court supplied those who looked after administration statewide and delegated it to lower constituent parts all over the country. This system repeated itself in its structure and interaction, despite changeability in time and space, to which every ruling court was exposed. In addition to the terminological analysis of the concepts *familia*, *curia minor* and *curia major*, this study also applies system theory in order to capture the ruling court as a social system, which is reflected in personalities, structure, representation and space. The fundamental elements of the ruling court's social system, its structure and the interaction of individuals, have made it possible to capture the paradigmatic manifestations of court society. At the same time they also provided an opportunity to create a model of a ruling court, described in detail on these levels and thus contribute to its definition.

Translated by Alena Linhartová